

De eindeloze stad

His ego nec metas rerum nec tempora pono: imperium sine fine dedi.

Aan hen stel ik geen paal en perk in macht en in tijd; hun geef ik een rijk zonder einde.

Vergilius, *Aeneis* I, v. 278-279

De eindeloze stad

*Troje en Trojaanse oorsprongsmythen
in de (laat)middeleeuwse en vroegmoderne
Nederlanden*

WILMA KEESMAN

Hilversum
Verloren
2017

Deze uitgave is tot stand gekomen met steun van de Stichting Charema, Fonds voor Geschiedenis en Kunst, Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen, Stichting Professor van Winter Fonds en de Dr. C. Louise Thijssen-Schoute Stichting.

Op het omslag: de val van Troje. Raoul Lefèvre, *Histoires de Troyes*, Parijs BN ms. fr. 22552 (1495) fol. 277 v; Het verwoeste Troje. Franse wereldgeschiedenis, Leeds UL, Brotherton Collection Ms. 100; Noach en Pippijn I, eerste hertog van Brabant. Brabantse genealogische rol (1482-1506), Leuven UB Ms. 1005.

ISBN 978-90-8704-553-1

In 2014 verschenen als proefschrift aan de Universiteit van Amsterdam.

© 2017 Wilma Keesman & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht
Typografie Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Voorwoord

Bij de voltooiing van dit boek, een licht gewijzigde versie van het proefschrift waarop ik in 2014 ben gepromoveerd, wil ik graag een aantal mensen bedanken. Allereerst mijn promotor Herman Pleij: voor zijn trefzekere commentaar waar nodig, maar vooral voor de vrijheid die hij mij liet en het grenzeloze vertrouwen dat hij ooit in mij uitsprak. Collega's en vakgenoten in Amsterdam en daarbuiten dank ik voor hun belangstelling, en voor de gezellige en inspirerende ontmoetingen die ik bij allerlei gelegenheden met hen had. Erkentelijkheid voor specifieke informatie of voor materiaal dat zij met mij wilden delen is gememoreerd in de voetnoten. In bibliotheken ben ik altijd heel goed en vriendelijk geholpen, en zeer dankbaar ben ik ook de vele mij onbekende bibliotheekmedewerkers die handschriften en oude drukken zoveel makkelijker bereikbaar maken door ze te digitaliseren. Uiteraard ben ik degenen die door subsidieverlening deze uitgave hielpen realiseren eveneens zeer erkentelijk.

Dan, tot slot, de allerbelangrijksten. Mijn ouders dank ik voor alles wat ze mogelijk hebben gemaakt en me mee hebben gegeven. Mijn vrienden en vriendinnen dank ik voor hun luisteren. Mijn kinderen, Andrea en Maurits, dank ik voor het onweerstaanbare leven in mijn leven. Ik draag het boek op aan Jan, die al zo lang naast me staat, en zonder wiens steun ik het niet had kunnen voltooien.

Haarlem, mei 2017

Inhoudsopgave

I	Inleiding	13
II	De overlevering van klassieke kennis over Troje	22
1	Inleiding	22
2	Inhoud van het middeleeuwse Troje-verhaal	22
3	Bronnen	25
3.1	Klassieke en laat-antieke bronnen: doorgave van de stof	25
3.1.1	Dares en Dictys	25
3.1.2	Overige antieke bronnen	28
3.2	Vroegchristelijke auteurs: inpassing in de wereldgeschiedenis	30
3.3	Materiële resten	33
4	De belangrijkste middeleeuwse bewerkers van de stof	34
4.1	Benoît de Sainte-Maure	34
4.2	Guido de Columnis	38
5	Het humanisme: herontdekking van oorspronkelijke bronnen	65
III	Een historisch feit	72
1	Inleiding	72
2	Sleutels tot interpretatie	72
2.1	De <i>translatio</i> -gedachte	72
2.2	Typologie	75
2.3	Fortuna	77
2.4	De geschiedenis als spiegel	80
3	Een historisch exemplen – en meer	81
IV	Trojaanse oorsprongssagen: de Europese traditie	94
1	Inleiding	94
2	Het Romeinse voorbeeld	100
3	Overname door andere volkeren	102
4	De Frankische Troje-sage	104
4.1	Ontstaan en eerste verspreiding	104

4.2	De Karolingers en hun nalatenschap	110
4.3	Troje en het goddelijke plan	113
4.3.1	Het uitverkoren volk	113
4.3.2	Troje en Europa	117
4.3.3	Troje en het keizerschap	120
4.4	Het Duitse Rijk	122
4.4.1	Het nieuwe Rijksvolk	122
4.4.2	De keizerlijke dynastieën	125
4.4.3	De adel	128
4.4.4	De steden	129
4.5	Frankrijk	134
4.5.1	Het koningshuis	134
4.5.2	De adel	141
4.5.3	De steden	141
4.5.4	De natie	144
4.6	Het humanisme: einde van de Frankische Troje-sage?	145
4.6.1	Geschiedenis van de twijfel	145
4.6.2	Nieuwe aandacht voor Galliërs en Germanen	147
4.6.3	Gevolgen voor de Troje-sage	151
5	De Britse Troje-sage	156
5.1	Inleiding	156
5.2	Ontstaan en ontwikkeling	156
5.2.1	Nennius	156
5.2.2	Geoffrey van Monmouth	158
5.3	Het hof	163
5.4	Adel, clerus, steden	169
5.5	Het einde van de Britse Troje-sage	171
5.6	Naast elkaar: Frankische en Britse Troje-sage	174
6	Trojanen als brengers van beschaving	176
6.1	Inleiding	176
6.2	Door God gezonden hoveniers	177
6.3	Troje als wieg van wetenschap	180
6.4	Troje als wieg van ridderschap en hoofsheid	181
6.5	Troje als wieg van stadscultuur	197
6.6	Het humanisme: nieuwe ideeën over beschaving	207
V	Vooraan in de Nederlanden: Brabant	212
1	Inleiding	212
2	Het voorbeeld: Namen en Boulogne	214
3	De vroegste Brabantse Troje-sage	216
3.1	Oudste bronnen: de genealogieën van circa 1270	216
3.2	Oudere sporen van Trojaans bloed?	230

3.2.1	Willem van Sint-Truiden	230
3.2.2	Segher Diengotgaf	231
3.3	Verdere verbreiding	236
3.3.1	Aan het hof	236
3.3.2	In de stad	239
3.3.2.1	De <i>Brabantse Yeesten</i>	239
3.3.2.2	In Brussel	242
4	De Brabo-sage	254
4.1	Inleiding	254
4.2	Vroegste ontwikkeling: Hennen van Merchtenen en zijn voorgangers	260
4.2.1	Hennen van Merchtenens <i>Cornicke van Brabant</i>	260
4.2.2	Inhoud	261
4.2.3	Interpretatie	270
4.2.3.1	Een geloofwaardige zwaanridder	270
4.2.3.2	Edel bloed	274
4.2.3.3	Machtsaanspraken	276
4.2.3.4	De vierentwintig zonen van Merovech	279
4.2.3.5	Plaatsnaamverklaringen	285
4.2.3.6	Een Leuvense sage?	304
4.2.4	Hennens voorgangers	306
4.2.4.1	<i>Jacobs Clarasien</i>	306
4.2.4.2	<i>Van den beghinsel van Roome ende van Brabant</i>	318
4.2.5	Twee versies ontward	331
4.3	Een derde versie: de <i>Cornike van Brabant</i> en haar navolgingen	336
4.3.1	Bronnenoverzicht	336
4.3.1.1	De 'Genealogie-kroniek'	336
4.3.1.2	De 'Roman van Caesar'	341
4.3.1.3	Jan van Edingens <i>Livre des cronicques de Brabant</i>	346
4.3.1.4	De <i>Chronica Brabantiae</i> van Willem van Berchen	348
4.3.1.5	De <i>Cornyke van Brabant int prose int corte</i> en de <i>Alderexcellenste Cronyke van Brabant</i>	357
4.3.2	Inhoud	362
4.3.3	Interpretatie	374
4.3.3.1	Een nieuwe genealogie	374
4.3.3.2	Een nieuw historisch kader	379
4.3.3.3	Veranderingen bij de plaatsnaamverklaringen	388
4.3.4	In samenhang	390
4.4	Een vierde versie	393
4.4.1	Bron: de 'Genealogia principum Tungro-Brabantinorum'	393
4.4.2	Inhoud	397
4.4.3	Interpretatie	404

4.4.3.1	Een nog beter kader	404
4.4.3.2	Nog beter bloed	409
4.4.3.3	Habsburg? Of Bourgondië?	412
4.5	Verdere verbreiding	420
4.5.1	Inleiding	420
4.5.2	Aan het hof	421
4.5.2.1	Jean Lemaires <i>Les Illustrations de Gaule et Singularitéz de Troyes</i>	421
4.5.2.2	Latere Habsburgse literatuur	437
4.5.3	In de stad	438
4.5.3.1	Inleiding	438
4.5.3.2	Een eigen lezing	441
4.5.3.3	In overheidsdienst	443
4.5.3.4	Ter discussie	453
4.5.4	Op de drukpers	465
4.5.4.1	Inleiding	465
4.5.4.2	Vermijden van risico	467
4.5.4.3	Navolgen van succes	472
4.5.4.4	Nederlandse oudheid voor een breed publiek	476
VI	Trojaanse oorsprongssagen in de verdere Nederlanden	484
1	Inleiding	484
2	Vlaanderen	484
2.1	Inleiding	484
2.2	De band met de Karolingers	484
2.3	De Vlaamse forestiers	487
2.4	Uitbreiding van de woudmeesterslegende	489
2.5	Troje en de Vlaamse steden	492
2.5.1	Brugge	492
2.5.2	Gent	498
3	Henegouwen (en Vlaanderen)	499
3.1	Inleiding	499
3.2	Aansluiting bij de Karolingers	499
3.3	Een eigen Troje-sage: Bavo en Belgis	500
3.3.1	Bron: Jacques de Guises <i>Annales Hannoniae</i>	500
3.3.2	Inhoud	501
3.3.3	Interpretatie	507
3.3.4	Verspreiding	513
3.3.4.1	Aan het hof	513
3.3.4.2	<i>Die Jeeste van Julius Cesar</i>	516
3.3.4.3	<i>Die Excellente Cronike van Vlaenderen</i>	517
3.3.4.4	<i>Van Julius Caesar ende den Romeyne</i>	523
3.3.4.5	Marcus van Vaernewijck	526

4	Holland	533
4.1	Inleiding	533
4.2	Het Frankische bloed van Floris V	533
4.3	De vijftiende eeuw: Troje, Holland en Brederode	543
4.4	Troje en Arkel	550
4.5	Troje en de Hollandse steden	555
4.6	Oud en nieuw: Troje en de Bataven	569
5	Gelre	582
5.1	Inleiding	582
5.2	De oorsprong van de dynastie	583
5.3	De steden	588
5.4	De zestiende eeuw	590
6	De Friese landen	592
6.1	Inleiding	592
6.2	Een tweezijdige reputatie	593
6.3	Karel de Grote en de Friese vrijheid	596
6.4	De oudste Friese herkomstssagen	596
6.4.1	Sem	597
6.4.2	Friso	598
6.5	Beginnend humanisme: geleerden onder elkaar	602
6.6	Een Habsburgse lijn van Troje naar Friesland en Groningen	606
6.6.1	Bron: Johannes Trithemius' <i>Compendia</i> van de Frankische geschiedenis	606
6.6.2	Inhoud	607
6.6.3	Interpretatie	610
6.6.4	Verspreiding	614
7	Bisdommen	622
7.1	Inleiding	622
7.2	Richtpunt: Rome	624
7.3	Troje, Tongeren, Maastricht en Luik	625
VII Conclusie		633
Bijlage: mythische stambomen		646
1	Merovingers en Karolingers	647
2	De graven van Namen en Boulogne	648
3	De Brabantse hertogen volgens Hennen van Merchtenens <i>Cornicke van Brabant</i> (1415)	649
4	De Brabantse hertogen volgens <i>Van den beghinsel van Roome ende van Brabant</i>	650
5	De Brabantse hertogen volgens <i>Van den beghinsel van Roome ende van Brabant</i> : reconstructie	651

6	De Brabantse hertogen volgens de <i>Cornike van Brabant</i> , 1339-1351 (1347?)	652
7	De Brabantse en Bourgondische hertogen volgens de ' <i>Genealogia principum Tungro-Brabantinorum</i> '	653
8	Brabant en Habsburg bij Jean Lemaire de Belges	654
9	De Vlaamse graven	655
10	Henegouwen	656
11	De graven van Holland en de heren van Brederode	657
12	De heren van Arkel en Egmond	658
	Bibliografie	659
	Samenvatting	707
	Summary	716
	Register	725

I Inleiding

Het lijkt wel een nieuwe streek van Fortuna, die het hoogste op aarde het diepst vernedert en dat al eerder aan het voorbeeld van deze stad had gedemonstreerd: dit boek over Troje en Trojaanse oorsprongssagen, trots van koningen en keizers, begon als onderzoek naar (veronderstelde) pulp. Bij de afdeling Middeleeuwen van het Instituut voor Neerlandistiek in Amsterdam concentreerde men zich op de bestudering van laat-middeleeuwse volks- en triviaalliteratuur: teksten die door de beginnende drukpers een ruime verspreiding hadden gekregen, maar die later door de op elitecultuur gerichte literatuurwetenschap als literair minderwaardig waren afgedaan en in vergetelheid waren geraakt. Als nieuwe kandidaat-assistent ging ik er onder meer meewerken aan een *Bibliografie van verhalende Nederlandse literatuur in druk, 1470-1600*, een deelproject dat in de loop der jaren zeer vruchtbaar is gebleken in het genereren en voeden van onderzoek.¹ ‘Zoek jij dat Troje-gedoe maar uit’, was mijn opdracht. En zo is het gekomen.

Want toen sloeg de verbazing toe. De belangstelling voor dit klassieke verhaal had me al verwonderd, maar nu bleek me pas hoe verbluffend groot ze was. De Trojaanse Oorlog was een van de eerste wereldlijke onderwerpen waarmee de drukpers in de Nederlanden op de markt kwam. Vóór het begin van de zestiende eeuw waren er drie verschillende teksten over de stof verschenen. In 1479 drukte Gheraert Leeu in Gouda de *Historien van Troyen*. Bij Jacob Bellaert in Haarlem verscheen in 1485 *Die vergaderinge der historien van Troyen*. En in de laatste jaren van de vijftiende eeuw bracht Roland van den Dorpe in Antwerpen *Die hystorye van der destrucyen van Troyen* op de markt. Herdrukken, vooral van deze laatste uitgave, wezen op een blijvende vraag. Voor de omringende taalgebieden en voor de productie van gedrukte teksten in het Latijn gold hetzelfde. Overal kozen drukkers vrijwel meteen voor juist dit onderwerp – zo was het allereerste gedrukte boek in het Engels, in 1473 of 1474 uitgebracht door William Caxton, een *Recuyell of the Historyes of Troye*. Vaak waren er in één taal verschillende teksten naast elkaar in omloop. En de stroom drukken en herdrukken zette zich voort tot in de zestiende eeuw en later. De vraag die zich opdroeg was: waarom? Waarom was men in de

1 Onderzoek en *Bibliografie* (nog niet voltooid): Resoort en Pleij 1974-1975, 461-462; Resoort 1998, 327.

laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden (en meer algemeen in Noordwest-Europa) zo buitengewoon geïnteresseerd in deze antieke materie?

De belangstelling was niet nieuw – zo slim waren die eerste drukkers wel: ze kozen graag voor bewezen succes. De geschiedenis van Troje behoorde tot de meest populaire stofcomplexen van de middeleeuwse literatuur. Dat enthousiasme is vanaf de twaalfde eeuw duidelijk en blijvend aanwijsbaar. Er zijn rechtstreekse uitlatingen die daarvan getuigen, zoals de spottende opmerking van een twaalfde-eeuwse kroniekschrijver over rondtrekkende beroepsdichters die telkens maar weer met Troje aankomen. Maar nog sprekender is de enorme stroom verwerkingen en verwijzingen, in woord en beeld, uit heel Europa afkomstig en met een grote variatie in aard en invulling.²

De middeleeuwse bewerking van de stof kwam, na aanzetten in de literatuur in het Latijn die door een klerikale visie werden beheerst, vooral tot bloei in de hoofse ridderepiek die vanaf de twaalfde eeuw aan de West-Europese hoven in zwang was. De eerste van deze hoofse teksten, en het voornaamste voorbeeld voor de erop volgende, was de *Roman de Troie* (ca. 1160-1165) van de Franstalige auteur Benoît de Sainte-Maure. Deze *roman antique* werd in heel West-Europa vertaald en bewerkt. In de Nederlanden vormde hij de belangrijkste bron voor de dertiende-eeuwse Troje-teksten van Segher Diengotgaf en Jacob van Maerlant, waarschijnlijk eveneens geschreven voor hofkringen. Ook hier was er dus al veel langer aandacht voor Troje. Dat die interesse ook hier aanzienlijk moet zijn geweest blijkt uit de overlevering: Maerlants *Historie van Troyen* – waarin hij Seghers werk opnam – is bewaard in een relatief groot aantal handschriftfragmenten, daterend uit de hele periode vanaf ca. 1300 tot ca. 1500. Van Oostrom noemde Maerlants Troje-geschiedenis daarom “hoogstwaarschijnlijk zelfs het meest verbreide Middelnederlandse ridderverhaal tout court”.³

Meer invloed nog dan de *Roman de Troie* zelf had een bewerking van deze tekst in Latijns proza, de *Historia Destructionis Troiae*, in 1287 voltooid door de Siciliaan Guido de Columnis. Voor de late middeleeuwen was Guido dé autoriteit op het gebied van de Trojaanse Oorlog. Zijn werk werd alom afgeschreven, gedrukt, vertaald, gebruikt en omgewerkt. In de Nederlanden kende deze tekst eveneens een ruime verspreiding, in handschrift, maar vooral in druk – de bovengenoemde uitgaven gaan allemaal terug op de *Historia*.

De interesse van latere onderzoekers voor dit corpus staat niet in verhouding tot de grote middeleeuwse liefde voor de materie, en is bovendien ongelijk verdeeld: be-

2 Beroepsdichters: Homeyer 1977, 212. Een uitgebreider behandeling van de stof in de Europese letterkunde en van de hierna genoemde auteurs in hoofdstuk II. Voor een eerste overzicht en belangrijkste literatuur: *Nieuw Pany* 15/3, 594-624; *LexMA* VIII, 1034-1041.

3 Van Oostrom 1996, 388. Datering: Klein 1995 B, 19-20; vgl. verder hierna, II.4.1.